

... А ЯБЛУНЬКА ЗОСТАЛАСЯ ЖИВОЮ!

Уже який рік минув відтоді як закінчила школу. Уже який рік — як і ВНЗ. Навіки лишився в серці весняний тихий вітерець студентських років, на віки вічні — сонячне тепло уроків Степана Павленка.

Інколи трапляється нагода заглянути у стіни Черкаського педагогічного університету, зловити промінчик усмішки посивілого Робін Гуда (легенди факультету) Олексія Мануйкіна (навчався одночасно зі Степаном Онисимовичем), який полював на безграмотність, стріляючи отруйними дотепами; приємно лоскоче у грудях відчуття величі і непізнаності світу при зіткненні з рентгенівським поглядом Ганни Передрій (викладачки Степана Онисимовича, кажуть, уже пішла на пенсію), потрапити під живодайний струмінь європейського вітру, який породжує блискучий і незрівнянний, геніальний, без сумніву, Василь Пахаренко, після лекцій котрого, колись молодого і завзятого, ми бродили привидами до третьої години ночі коридорами незвично тихого гуртожитку, розвиваючи філософські теорії. (У його талант Степан Онисимович вірить, на його книги і статті очікує, називає зіркою, яка сходить).

Усе і вся змінюється: хтось старіє, хтось вбивається в силу. Час уперто оминає, здається, тільки самого Степана Онисимовича. Він, як завжди, замріяний, іде, усміхаючись про себе (така усмішка з'являлася й у класі, біля вікна, коли ми щось писали, а він, певно, думав про щось своє). Як завжди, доброзичливий і привітний (широ український — хочеться усміхнутись), як завжди, звичайний-звичайний, такий, “як усі”, такий собі “рядовий” сільський учитель. На це його “рядовий” і “як усі” хочеться завжди запитати: “А які ж тоді — не такі, як усі?” Але не запитаю: образиться на таке нахабство, неповагу до особливих.

Так, “як усі”, він закінчив школу на “відмінно”, так, “як усі”, бігав у дитинстві за кілька кілометрів до найближчої бібліотеки, щоб узяти збірочку віршів. (Те, що бігав у бібліотеку, хай і не через дорогу, як у нас, — розумію, але ж не за віршами, люди добрі!). “Як і всі”, пішов він на факультет української філології. У нас із 125 осіб на потоці “усіх”, тобто хлопців, було аж... вісім. І коли наші “усі” полювали на конспекти в останній вечір перед екзаменами і жили за принципом “тримай мене, соломинко, тримай”, то Степан Онисимович закінчив інститут з червоним дипломом. Потім, “як усі”, поступав до аспірантури на спеціальність “українська література”. Набравши певну кількість балів, уже зовсім, “як і всі”, за переказами, забрав документи: адже таку саму кількість балів набрало знайоме дівча, середній бал диплома якого нижчий, ніж у нього. Йому простіше: він — чоловік, вступить і пізніше; та й чоловіків у літературі значно менше, отже, зараховують їх охочіше. (От і “зникли” джентльмени ще у минулому столітті!). Потім — учителював на Львівщині, Черкащині. Дружина вчила дітей рідної мови і літератури у своєму селі, а він щороку чимчикував за кілька миль у

сусіднє, аж поки не переїхали у Бабанку, де знайшлося місце у школі для обох. Усе сердився, коли підручники і ми за ними гудили схоластичну школу XIX століття, говорив: “Чи ми знаємо, якою та школа була? Адже виховували письменників. А тут хоч би одного-однісінького за все життя». (Доньку його нещодавно прийняли до спілки письменників України, дружина має видрукувану книжку дитячих віршів, а він — просто вчитель (хоча матеріалу назбиралося б не на один том, якби видрукувати навіть те, що з’являлось у періодичних виданнях)). Останні 12 років Степан Онисимович учителює у мальовничому селі Бабанка Уманського району на Черкащині. “У мальовничому” — сміюсь, це як у Бориса Грінченка “Під тихими вербами”. Не мириться у нас село із школою останні роки.

Знайомство зі Степаном Онисимовичем нашому класові нав’язали проте воно залишилося у пам’яті. Сиділи ми, восьмикласники, у своєму, ще кілька місяців тому так можна було сказати, класі і з настороженістю, щоб не сказати — таки неприязню, — очікували на нового вчителя, який приїхав невідомо звідки на місце улюбленої Софії Василівни, забравши її і нашу класну кімнату. (Клас Софія Василівна справді зробила нашим. Ми знали, що саме там є господарями. Кожну перерву бігли до нього. На нас Софія Василівна завжди чекала). Минали в очікуванні хвилини. І ось він, новий Учитель з’явився у дверях, невисокий, в окулярах, чорнявий, з копою книг у руках. Слово “з’явився” не зовсім відповідне до даної ситуації, він швидше просто зайшов. Очікувався якийсь перший удар. Скажімо, коли вперше зайшла “англійка”, то дізналися, чим будемо, якщо не... Коли зайшла молоденька “росіянка”, то почули, чого від нас сподівається. Коли з’явилася нова богиня математики, то для того, щоб рухатись уперед, треба було знати, що у нас за плечима. Вона протрусила кожного, склала ціну. Воно і правильно: треба ж учневі знати, як під кого підлаштуватися. А тут якось першого удару не відбулося.

— Доброго дня. Звуть мене Степаном Онисимовичем, від сьогодні працюватимемо разом. Тему нашої сьогоднішньої розмови розпочнемо з...

І почався урок. І чим почали, тим і закінчили, якоїсь думки про нього, а тим паче тактики поведінки, не склалося. Та, між іншим, тактики не виробилося не лише після першого уроку, а й після наступних трьох років. Найкраща тактика — це закохуватися у кожного його письменника.

Пам’ятаю, одного разу не підготувалися усім класом до уроку. Нахмурився, якийсь час мовчав, ще очікував, що хтось підніме руку, потім подивився на нас із якимось таким жалем, що сипонуло морозом поза шкіру, так дивляться на мерців, яких несуть на цвинтар. Повз щось світле, якого не так багато у житті, пройшли із заплющеними очима, розминулися із автором, лишилися байдужими, сидів за столом, опустивши на руки голову:

— Про що мені з вами говорити? Ідіть.

Клас ще хвилину нерішуче очікував.

— Чому сидите? Виходьте.

Хтось, здвигнувши плечима, хтось ніяково, хтось, зрадівши, почали виходити з класу. За дверима намагалися жартувати, але дотепи гасли, як сірники у порожній пляшці, залишаючи їдкий осад.

Наступного дня готувалися краще, ніж будь-коли, але він нікого нічого не запитував.

— Надалі я вам приємності такої, як на минулому занятті, не зроблю, відпускати не буду. Не хочете ви готуватися — готуватимусь я, вам байдуже — ваша справа, я ж мушу відповідати перед письменниками. Те, що від мене залежить, я робитиму.

Він цілий урок розповідав. Клас сидів тихий-тихий. Степан Онисимович так і не дізнався, що ми уже вчили. Наступного дня була інша тема.

Із початком кожного уроку поряд із моїм зошитом на парту всідався невеличкий прохолодний Страх, теліпав ногами. Але після того, як перший учень починав відповідати, зістрибував і втікав за двері, зрідка підглядаючи-таки.

Чи то щоб зігнати Страх, чи то з якої іншої причини, але до уроків Степана Онисимовича почала готуватися вдвічі сумлінніше, ніж до інших.

Про поезію складніше розповідати — почала вчити напам'ять; два, три вірші, пізніше — шість, вісім, більше десяти. Та не лише я вчила. Згодом і найбайдужіші до літератури учні вивчали по два-три вірші за вибором. Пам'ятаю, ідемо з сусідкою до школи — по дорозі декламуємо одна одній поезії, щоб на уроці не збитися, часом вивчаючи ще одну. Аж не віриться якось тепер.

Вважайте, догодили Степанові Онисимовичу, якщо запримітили щось у когось із авторів, на що він не звернув уваги, — сидітиме задоволений-задоволений, усміхатиметься у вуса.

До речі, прізвиська до нього чомусь не чіплялися, навіть про якусь індивідуальну звичку важко було говорити. Перед випускним вечором бились-бились, над чим би у нього посміятися (кожному вчителеві віршика гумористичного складали), втомившись, зійшлися на перефразованому ліричному Рильському: “яблука доспіли, яблука червоні”.

Після першої зустрічі отеплилося враження, ніби до нас завітав професор: Степан Онисимович розмовляв, ніби із дорослими, без зверхності, усе підтверджуючи фактами, аргументуючи, ще й, певно, думав, що література для нас — це найважливіша справа у світі. Тож Лариса, скажімо, повинна забути про те, що має хоча б кілька разів протягом уроку звернути на себе увагу Гриші, Світлана — що має заповнювати “анкету”, Віта — про чергову дивовижну квітку в своєму блокноті, Віталій — що має, як завжди, смішити клас.

Невдовзі виявилось, що література і мова — це такі самі складні предмети, як математика. І, певно, в чомусь ще і складніші, й цікавіші. Виявилось, що зовсім не достатньо прочитати твір, щоб почувати себе

впевнено на уроці, — твір потрібно читати хоча б двічі, щоб пам'ятати деталі та об'єктивніше його сприймати. Виявилося, кожна книжка робить людину мудрішою, а письменники — це звичайні люди, які просто вміють глибше дивлятися у життя, бачать у звичайному незвичайне, є дуже вразливими.

До речі, гарних читачів теж дуже мало, побачити в книжці те, що хоче показати автор, може далеко не кожен пересічний читач, цього потрібно вчитись. А починається читач з уміння звертати увагу на деталі. Сам Степан Онисимович, виявилося, веде щоденник, у який виписує найцікавіші думки із прочитаного кожного твору (учнівського теж). Виявилося, що зошит з літератури потрібний не вчителю, а нам. Він має бути таким, щоб і через якийсь час його хотілося взяти в руки, згадати думки, які викликали твори, герої. Ті з учнів, що вміли малювати, ілюстрували у зошитах прочитані твори; у зошити ми виписували найцікавіші думки критиків, власні міркування, цитати із творів, які характеризували б персонажів, записували свої вірші, оповідання. Про найцікавіше у кожному зошиті знав увесь клас.

Уроки з мови проходили неймовірно швидко. Майже всі вправи ми виконували граючись, змагаючись, намагаючись бути переможцями (мені це ніколи не вдавалося). Ми шукали сторінки друкованого тексту, на яких би не було сполучника “і”, щоб отримати п'ятірку. Ми продовжували прислів'я, приказки, намагаючись бути мудрішими і дотепнішими, ніж народ, відгадували лінгвістичні загадки, виконували акровправи, дізнаючись автоматично про свої оцінки. У нас кожен отримав якийсь титул: хтось — найкращий гуморист, хтось—лірик, хтось—декламатор, хтось — майстер мініатюри, хтось — критик...

Примушуючи нас оглядатися навколо, Степан Онисимович читав про травинку, росинку, ромашку, грибочки, а потім — кожному роздавав аркуші, на яких було написано: “Я — сонечко”, “Я — зайчик”, “Я — волошка”, “Я павучок”. Нам пропонувалося написати сповідь від чужого імені.

Зимові канікули я просиділа над книжкою вправ Ющука, пробувала наздогнати згаяне у попередніх класах, Батьки дивувалися, намагаючись вигнати з-за столу.

Якось почали мінятися погляди на речі, прийшло розуміння, що кожна людина — це особистість, тиск — це не засіб, поваги жоден деспот не викликає. А ще через років вісім прийшло розуміння: що деспотичніша людина, то відоміша, чим більше себе любить, тим більше почестей зазнає.

Я думаю, що не секрет: той, хто справді працює на учня, а не на себе чи свій авторитет, залишається ніким не поміченим.

Зринають у пам'яті фрагменти уроків, уривки роздумів, художні твори. Бачу схвильовані очі, які в очікуванні оглядають клас, руки, які вкотре перекладають книги на столі, видаючи неспокій; доброзичливу щирю посмішку, яка вітала сумлінні і добрі відповіді, здавалося, радів і за письменника, і за героя твору, і за нас. Бачу замріяну постать біля шкільного

вікна. (Думав про наші ненаписані геніальні твори?) До речі, навіть вперше зайшовши до класу, примостив копу книг на столі (тоді здивувала їхня кількість), не сів на стілець — попрямував до вікна. Якийсь аж надто буденний, надто розгублений як на вчителя. Рівний, спокійний голос, ніякогісінького пафосу такого звичного для уроків літератури. Почав читати вірша — розгубився, немає піднесеної інтонації, намагання декламувати виразно. Мине зовсім небагато часу — і звучатимуть його інтонації найбагатшою мелодією. Пізніше у вузівських викладачів шукатиму схожих нот, щоб повірити сказаному. З часом поміняється сприйняття поезії: ніхто не прочитає її так, як прочитаєш сам, очима (за винятком Степана Онисимовича).

Ця простота і незвична безпафосність, певно, була результатом наполегливої праці, глибоких знань. Він був дуже вимогливим до слова, думки. Навіть найкращі філологи рідко відмовляють собі у можливості закинути російське чи просторічне слівце — для емоційної окраси. Для Степана Онисимовича це було недопустимим: у ставленні до слова, як і до всього іншого, був надто делікатним. Дивувала образність, колоритність, якість празвучання його слів. Хоча чому й дивуватися: окремі слова, виявляється, могли муляти його роками. Можливо, краси у вимові приголосних додало ще й учителювання на Львівщині. У своїй “Ікебані” писав: “Показати б одне-єдине слово так, щоб краплю роси не струсити з нього! Щоб кожному жилочку на нім знати було!”

Якось так траплялося, що уроки Степана Онисимовича з-за парти перекочовували в реальне життя. Після прочитання повісті Ольги Кобилянської “В неділю рано зілля копала” з’явився котел між пагорбами (про себе називали його з подругою котлом Ольги Кобилянської); Лесине озеро за селом, там мали б відбуватися події, описані в “Лісовій пісні”: над озером була стара розщеплена грозою верба, на ній гарно вчилися вірші. Якимись ближчими стали ставки, ліски, поля. (А коли справді вони заселені нявками, русалками?) Та й старі-престарі верби у низах, певно, теж уміють розмовляти (навчитись би чути), а що бачили більше, ніж ми на своєму віку, то в цьому і сумніву немає. Можливо, пам’ятають вони діда, прадіда маленькими, а чи такими, як я зараз (Тичина, до речі, чув розмову гаїв). Ближчим став звичайний ворон — про щось же розповідає з гілки, у нього, певно, теж є якісь свої проблеми. Уроки Степана Онисимовича чи не вперше підняли голову вгору, на небо, воно, виявляється, у різні пори року різне, а до землі найближче восени (Рильському це було відомо з дитинства). Поступово все довкіл ставало рідним, неповторним і єдиним. Степан Онисимович колись сказав: “Якби зібрати всіх, що народилися колись у нашому селі, певно, ми здивувалися б — скількох гарних людей воно породило.” Навіть сама думка про це переповнює гордістю. А й справді: кого, можливо, ми побачили б? (Ця ідея запозичена у Довженка).

Урок мови. Тема: “Іменник. Назви істот і неістот”. Степан Онисимович читає приклади. “Я-блу-ня”, — особливо наголосив, а в очах застрибали бісики.

- Істота!
- Неістота!
- Жива!
- Цвіте! Жива!
- А дрова із чого ж?
- Все одно!

Мовчанка. Поглядає клас у вікно, на дерева. І вчитель: “Мушу сказати: граматика живе за своїми особливими законами, які різняться від людських. За законами граматики і яблуня, і квіти — усі рослини — неістоти”. Клас запитальних очей. Подумалось: а яблуня таки ж лишилася живою! І чи в кожному звичайному класі про це сперечатимуться серйозно?

Завдячує урокам літератури не одна квітка, яка лишилася цвісти. Нахиляю кетяг бузку до обличчя, гілку черемхи — відпускаю. Писали колись твір “Я квітку не можу зірвати”. Справжнісінька провокація: ну, хто ж це її не міг зірвати? А якщо задуматися: чи варта хвилина задоволення краси квітки? І чи ця квітка лише для нас? Обламати по живому мрії дерева... Вразило почуте: “Зриваєш квітку — зорю тривожиш”. Чому раніше про це не думалося?

Та не лише квіти, дерева, трава — живі. На уроках Степана Онисимовича словам боляче, коли не так перенесені; коми ображаються, коли не на місці.

Ми неодноразово чули від учителя: “Усі діти талановиті. Треба лише знайти свій талант”. Найдивніше, ми до його уроків і не підозрювали, якими є оригінальними. Ми любили Степана Онисимовича, ніколи ніхто не відізвався про нього зі злістю. Та й чого б сердитися? “Двійок” він нам не ставив. Принципово. А що “двійка” дає? Мати “двійку”, наприклад, за Ліну Костенко? Це ж образливо. Та й двійці не личить стояти поряд із таким іменем. Ніколи ні на кого не накричав, а тим паче не обізвав. Завжди тихий, спокійний, добрий: “У мене не той предмет, щоб бути грізним”. Але, думаю, це не лише не той предмет, а й не та людина. Та й що крик у порівнянні з насупленим чолом і щирою образою?

Інколи думаю про вірші, які вчили напам’ять. Було кому слухати. Кожним віршем хотілося щось сказати, далеко не кожному декламуватимеш. Було кому й читати написане. Казав нам: “Пишіть більше, не треба мене жаліти. Не бійтеся, що я перероблюся”. Найочікуванішими з усіх уроків були його, а серед них ті, на яких ми писали твори.

Учителі чекають літа. Степан Онисимович його не любив за суцільні клопоти. У школі, за його словами, хоч щось робиться.

Знайомі, як правило, називають його мрійником, романтиком, а він сам себе — реалістом: “Я завжди ходив ногами по землі, завжди бачив життя таким, як воно є, не в рожевих барвах”. Але думаю, що то таки його суб’єктивна думка, як на мене, у тій землі під ногами і в звичайних буднях він бачив те, що і найбільшим мрійникам не снилося.

Згадуються зустрічі по закінченні школи. Незмінно доброзичливий, привітний, усміхнений, він ніби випромінював тепло, спокій. Здавалося, буде

таким і через двадцять, і через тридцять років. Добрі люди на старість стають красивими, навіть якщо замолоду вродливими не були, — внутрішня краса накладає свій відбиток. Саме у випадку з ним можна було повірити у те, що добрі люди не хворіють, хворобі нема до чого вчепитися. За роки нашого навчання не пропустив жодного уроку, ніби і не хворів ніколи. Проте...

До цих пір залишається відчуття, що з-за шкільної парти ми вийшли тільки вчора.

Степан Онисимович вчив бути у житті людьми мислячими, на його думку, більшість недоброго твориться не зі злої волі, а через бездумність, незнання, а тому треба бути освіченими і прагнути на все мати власний погляд. Сьогодні не вивчимо вірша, правила (кома, правильно поставлена, до речі, може життя дати, а може забрати, згадаймо казку), оминем письменника, а взавтра — щось більше. Ті, що творять злочини у державі, теж у свій час недочитали твори, недовчили фізики (Чорнобиль), хімії (екології), історії (політики), пройшли повз щось у школі. І тому все, що я робила не зовсім так у житті — а життя інколи ставить нас перед дуже нелегкими виборами, — робила свідомо, не зопалу, ніколи не шкодуючи (вибір на користь чогось був обдуманим). Єдиного не хотілося: щоб про те “не зовсім те” довідувався Степан Онисимович. Інколи це навіть дратувало (голос совісті із-за шкільної парти), але багато від чого і рятувало, не давало переступити через речі важливі.

Через скільки років знову і знову ставлю собі запитання: що незмінно притягувало у ньому? Надзвичайно делікатний, чуйний, добрий, простий, він ніколи не дозволив собі пройти попереду нас, восьмикласниць, дев'ятикласниць... у двері. Дико було б почути від нього зауваження, кинуте іншим вчителем: “Не виховані. Пройшли — не привіталися”. Він завжди вітався першим, завжди намагався нас зрозуміти, вибачав багато того, чого ніколи не вибачив би собі. Завдяки своєму всерозумінню і всепрощенню ставав незмірно вищим. Нам було із кого брати приклад, було на кого рівнятися. Ніколи не вчив би він того, чого не робив сам. Він якось не розмінювався на дрібниці, бачив суть речей.

Як на мене, це людина сквородинівського типу. Можливо, він обрав собі шлях у житті навіть складніший, ніж Скворода, не кажучи вже про не надто сприятливе для розумних людей ХХ століття. Крім того, що він був учителем, письменником, філософом, він був ще й люблячим батьком, гарним чоловіком, виховав гідних дітей: старша донька письменниця, науковець, педагог; середня — художниця; найменша — друкувалася у республіканських виданнях, переможниця поетичних конкурсів, студентка Києво-Могилянської Академії; дружина також перемагала у кількох літературних конкурсах. Трапляються люди, які мають одне обличчя для людей, а інше — для сім'ї, Степан Онисимович не з них — і це викликає повагу. Людина без найтоншого подвійного дна, як мовив Петро Поліщук, письменник, товариш Степана Онисимовича, котрий своєю літературною долею завдячує значною мірою саме С.Павленкові.

Степанові Онисимовичу, як і Сквороді, можна було б сказати: “Світ

ловив мене і не впіймав”. Як би не поверталось життя, він зустрічав його з честю, ніколи не зраджуючи себе. Він говорив, що думав, а робив те, про що говорив. Колишній блискучий випускник Черкаського педінституту, він міг би бути викладачем — більш ніж хто інший він мав підстави ним бути. Мої симпатії у вузі розподілялися за ступенем наближення викладачів до нього.

Увесь мій курс захоплювався одним професором педагогіки, він був тоді, здається, завідувачем кафедри, за манерою поведінки найбільше нагадував мені Степана Онисимовича — чемний, ввічливий, ставився до нас із підкресленою повагою, був спокійним і розважливим. Як і всі, я симпатизувала йому, хоч десь у глибині душі довіряла не до кінця, чомусь здавалося, що підігрує, можливо, тому, що чула зверхній тон, яким він розмовляв зі своєю асистенткою. Але “де таки без хиб людину у житті знайти могли б?” — перефразовую Рильського. На іспит із педагогіки він приніс великий самовар, заварив чай із різнотрав’я, зібраного власноруч, купив печива. Співбесіді передувало колективне чаювання. Перед іспитом я кілька ночей не спала, що, як правило, мені не притаманно, готувалася дуже сумлінно, врешті й отримала своє “відмінно”, як і більша частина групи, але лишився якийсь жаль за чимось недо-. Уявлялося, якою могла б бути моя людяна і дружна група, якби пари з педагогіки читав Степан Онисимович.

Степан Онисимович міг би бути редактором, ще й яким! Не в одній газеті виправляв помилки, за “спасибі” редагував чужі роботи, радіючи гарним творам. Він міг би бути будь-ким, якби цього прагнув, і, можливо, трішечки-трішечки десь чимось поступився.

Врізався у пам’ять випадок. Осіння автостанція в Умані, болото, гамірно, брудно і людно. Крик, гвалт, в автобусі, який їде у наше село, із зусиллям закриваються двері, влізти туди немає ні найменшої надії, всі уже й так на головах один в одного, з підтягнутими животами, на одній нозі — лише б доїхати. Що ж — запізнилися. На зупинці — я і Степан Онисимович.

— Не встигли, — констатую.

— Нічого, десь має бути наступний автобус, — посміхається.

У руках якась уже розкрита книжка, відірвався від читання. До наступного автобуса півтори години. Цього разу приходжу за хвилин двадцять до рейсу, навколо зупинки уже вирує народ. Степан Онисимович стоїть осторонь, читає. Пробираюся в натовп, і, коли відкриваються двері автобуса, той натовп сам заносить мене всередину. Під дверима гвалт, ледь не бійка, водій уже воює з пасажирами. Виглядаю у вікно стоїть Степан Онисимович осторонь. Чи він же не розуміє, що не влізе? Ось-ось уже маємо рушати. Водій відтиснув усіх від дверей і схопився за ручку, влізли таки всі, хоч це і здавалося неймовірним. Останнім ступив у двері Степан Онисимович. “Не бачиш, що немає вже куди?” — гаркнув водій, відіпхнувши його і закрити перед носом двері. Автобус рушив. Була лють на водія, була лють на себе, було прикро за нас усіх отаких, як ми є. Кілька днів не покидало відчуття того, ніби побувала у діжці з брудною водою. Степан Онисимович ніколи не штовхався, ніколи не зливався з натовпом. Він мовчки

відійшов і відкрив книжку... На зупинці лишився один.

Колись говорив нам в одинадцятому класі: “Є в житті людини три події, які розкривають суть кожного: вибір професії, одруження і смерть”. Степан Онисимович вибрав нелегкий учительський хліб. Бути учителем української філології у його (та й у наш) час не було перспективно. Одружився теж не з розрахунку — на людині творчій, якій не байдуже слово, яка теж не вибирала найлегших шляхів. Буквально до останньої своєї години був у школі, помер без нарікань, не завдаючи нікому клопоту, до останньої хвилини намагаючись допомогти рідним.

Він був традиційним у питаннях краси, моралі, шлюбу, родини. І традиційні уявлення підносив нам, як наймодерніші, адже це не віяння часу, це перевірено віками, до цього треба дорости. Колись зопалу процитувала вірша улюбленого і ним Василя Пахаренка, вірша, яким ми частували непроханих гостей, котрі, прорвавшись крізь вахту в гуртожиток, просили прочитати напам’ять “какую-то поезію”. Вони широко розкривали у вдаваному захопленні очі, коли ми читали вірш, у який вкладали свій підтекст: “Через поля, через діброви бредуть дрімаючи корови, їм не загрожують істерики, байдужі очі їх пусті...” Степан Онисимович прикро звів брови.

— Мені цей вірш далекий.

— Чому?

Виявляється — не сприймає зневажливого ставлення до корови.

— Чому очі у корови пусті? Це їй за те, що ділиться своїм молоком?

А й справді, про це якось і не задумувалась, сприйнявши лише те, що хотів сказати автор. Згадався мій дідусь, який завжди носив у кишені сухарики або шматочки цукру для корови, який ніколи її не вдарив і не дозволив нікому цього зробити. Корова ходила слідком за дідусем, випасаючи навколо траву. А він розказував, що вижив під час голоду лише завдячуючи їй; сиnam заповідав перед смертю, щоб корову завжди тримали.

З яким болем говорив Степан Онисимович про те, що не навчився у свій час грати, що не малює. Думалося: яким же уявляв урок в ідеалі, до чого мав прагнути? Учні, які вміли малювати, ілюстрували свої зошити з літератури — це теж один із способів відтворення власного бачення тексту. Під час вивчення “Лісової пісні” Степан Онисимович хотів чути мелодії. Певно, музика потрібна була не задля музики, а щоб яскравіше зазвучало слово, щоб глибше запало у душі, серця.

Певно, бачив він якусь різницю між словом писаним і просто висловленим. Усі наші твори були списані його зауваженнями, якимись міркуваннями. Колись мій татко сміявся: під одним твором знайшов рецензію, яка дорівнювала майже половині його обсягу. Але Степан Онисимович казав: “Це не страшно. Коли твір нікудишній, то і рецензувати немає чого”. Але, певно, нікудишніх творів не було — рецензії були у всіх зошитах.

Він підводив нас до думки, що потрібно вести щоденники, це вчить самоаналізу, й інколи в кінці дня варто було б подумати, що гарне сьогодні

встигли зробити. Підтримуючи Ліну Костенко (“Пишіть листи...”), намагався прищепити любов до листування. Писати треба навіть волошці, яка “хотіла стати як небо, і стала як небо”. Лист — це не перелік подій: пішов, купив, з’їв... Він підкинув ідею про окремих зошит з улюбленими віршами. Радив учити напам’ять, поки є час: це нас лише збагатить. До речі, доньки його у дитинстві брали інтерв’ю у квітів.

Останні дні перед останнім дзвоником у школі. Яюсь зайшла мова про майбутню професію. Очевидно, Степан Онисимович не зовсім вірив, що вступатиму на філологічний факультет, хоч і примусив послати твір на всеукраїнський конкурс, переможці якого мали можливість навчатися в університеті імені Тараса Шевченка. Твір посів третю премію, і при вступі до університету мені мали бути якісь пільги, але, зрозуміло, ніякі пільги мені не допомогли б, коли справа дійшла б до іноземної мови.

Степан Онисимович говорив, що найскладніше — вступити, а вчитись мені буде легко. “Навіть коли б я зараз поступав, був би не застрахований від невдачі”. І ще сказав, що потрібно додатково попрацювати.

Про те, що вступлю до вузу, вірилося не дуже. Останній вступний іспит ми вибрали за власним бажанням — твір або диктант. Я вибрала твір на вільну тему: писала про власну школу, про Степана Онисимовича.

На першій парі, на якій декан вітав зі вступом, він розповів про твір, який йому запам’ятався, твір про вчителя — мій. Зауваживши щось на зразок того, що справжнє зацікавлення літературою має починатися ще зі школи і майбутнє успішне навчання у вузі залежить ще від шкільного вчителя.

Училось мені справді легко, хоч особливою сумлінністю я і не відзначалася: ходила лише на ті пари, які подобалися (а відвідування лекцій у нас було вільним). Іспити з літератури складала, як правило, “автоматом”. Коли група не була готова, штурхали мене під бік, щоб затіяла якусь суперечку.

До речі, до літератури готувалася завжди. Дивним було, як можна прочитати твір — і ніяк його не проаналізувати, лякали цілі сторінки критичного матеріалу, які дехто списував, готуючись до пар, а потім плутався, коли його читав. Вразив мене і сам вступний іспит, точніше те, що дехто під дверима, хто пізніше закінчив вуз з червоним дипломом, просив мене переказати зміст того чи іншого художнього твору. Люди знали майже напам’ять сторінки підручника, а твору не читали! Як ту критику можна було тільки запам’ятати? Дивуюся до цих пір. Певно, скажу крамолу, але на уроки літератури Степан Онисимович підручники нам казав не носити, особисто я його і вдома в руки не брала, і, думаю, не тільки я. Пізніше, перед вступом, коли я його читала, нічого нового там не знайшла, підтвердити будь-яку думку могла більшою кількістю цитат, а факти нам були відомі цікавіші, ніж у ньому вміщені. З дечим у підручнику не погоджувалася, вважала, що аналіз тенденційний (тепер знаю це напевно). Хрестоматії у нас читали далеко не всі учні й не завжди. Ми брали книги авторів, яких вивчали, і читали не лише програмові, а й позапрограмові твори. Очевидно, Степан Онисимович не був слухняним учителем і робив на уроках не те, що хтось зверху вважав за

потрібне, робив те, що, на його думку, було доцільним. З яким болем колись говорив про невідомі раніше факти з життя письменників! Завжди був на їхньому боці, але: “...Як же після цього віритимуть мені мої колишні учні? А я ж то розказував...”

У моїй групі, та і не лише в моїй, усі знали, що в мене в школі був особливий учитель, знали його прізвище, ім'я, по батькові: частенько для підтвердження своїх думок я посиалася на нього. На першому курсі мене питали, чи я не з Малої Академії. Старшокурсники інколи розпитували про якісь міркування, висловлені на парі, їм про них розповідали викладачі. Мене це неймовірно потішало, хоча розуміла, що в цьому не стільки моя заслуга, скільки, очевидно, манери оцінювати художній твір, що була від Степана Онисимовича. Шкода, що він не з'явився у нас раніше, тоді і Ганна Передрій не вибачала б мені огріхів з мови за знання літератури. Степан Онисимович з'явився у нас тоді, коли ми вивчали уже синтаксис, хоча і того мені вистачило, щоб у Ганни Романівни я диктанти не переписувала жодного разу, хоча інші переписували по тричі, і переписувало до 85% потоку (теж фанатик своєї справи, не було їй чого робити — перевіряти хотілося).

Пари з літератури я любила і кафедру літератури — теж. Певно, література збирає коло себе гарних людей, а може, сама їх такими робить, за одним винятком... На п'ятому курсі у нас з'явилась викладачка, яка і вірші почала писати у віці Лесі Українки, і в переконаннях була стійка (залишилась вірна комуністам), але не розуміла, чому зараз носяться зі Стусом, вона його не сприймала і не вважала геніальним, більше того, не намагалася це чимось аргументувати. Степан Онисимович ніколи собі цього не дозволив би, навіть не погоджуючись із письменником в цілому, він би показав красу якихось деталей, намагаючись викликали прихильність, врешті — він дав би можливість нам переконати себе в протилежному, побачити щось з іншого боку. Хоч комусь одному з аудиторії мав же подобатися той Стус! Та, врешті, навіть у найгіршого, найнеулюбленішого письменника є чому повчитися, будь який письменник вартий того, щоб його спробувати зрозуміти (Стуса Степан Онисимович, до речі, дуже любив). Словом, у нас із цією викладачкою були не лише ідейні розбіжності — вона мене просто дратувала. Хоча одна із її однокурсниць розповідала, що вона була найкращою студенткою в групі, не було такої пари, до якої вона не готувалася, і людина порядна. Познайомитися б їй із Степаном Онисимовичем, думаю, він їй би сподобався, у всякому випадку він, мабуть, з нею спільну мову знайшов би, не як я. І, може, тоді я хоч одну пару цієї викладачки запам'ятала б.

Згадується розповідь про один учнівський випускний твір, він був написаний на “трійку”, Степан Онисимович виправив усі помилки (вчителі, як правило, їх підтирають, інколи примушують учнів переписувати, медалісти ж крізь це проходять чи не всі) — і поставив “четвірку”, під роботою написавши, що оцінку ставить із поваги до учня.

Крізь роки зберігається глибока повага до цього Вчителя, вкотре думається, що він міг би бути будь-ким, міг би бути в когорті

найзнаменитіших умів країни, але ким би тоді були без нього ми? Він — Учитель із великої літери, Справжній Учитель, не “дутий”, не підлаштований, не уквітчаний лаврами, у нашій несправжній (на жаль) державі, яка таких людей не цінує.

...Риплять парти вербовими дошками, у вересні ми пробуджуємося від довгого сну, зачувши мелодію красного слова. “Я жива, я буду вічно жити”, — лине класом. Степан Онисимович уміє достукатися до того, що часом ми й самі вважаємо у собі відсутнім, він бачить нас кращими, ніж є, примушуючи довірою те краще творити. Крім того, без сумніву, він любить нас. Улітку подвір’я Степана Онисимовича потопає у квітах, він носить якесь хворе гусеня, слідкує за виводком індиків, курей (треба сільському вчителеві якое виживати), ховає свої порепані, почорнілі руки. Розповідаючи, що у всьому в житті зневірився, що всі прагнення і сподівання розтопані, він якимось дивом все одно сіє навколо себе віру в щось гарне, добре, світле.